

Раїса Іванченко

ІСТОРІЯ БЕЗ МІФІВ
Бесіди з історії української державності

3-тє видання, перероблене і доповнене

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 94(477)(075.8)
ББК 63.3(4укр)я73
І-23

Рецензент: *В.Й. Борисенко*, доктор історичних наук, професор

Іванченко Р.П.

І-23 Історія без міфів : Бесіди з історії української державності / Р.П. Іванченко. — 3-тє вид., переробл. і доповн. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2014. — 624 с. — Бібліогр. : с. 601–617.

ISBN 966-978-10-3984-0

Ця книга з історії української державності, написана відомим сучасним істориком, письменником, автором численних наукових розвідок з проблем історії України та історичних романів Раїсою Іванченко, витримує вже третє видання. Робота містить цікаві документи на підтвердження наукової позиції автора стосовно державності українського народу, починаючи з Трипільської цивілізації.

Книга розрахована на широке коло читачів: учнів, студентів, учителів та всіх, хто цікавиться проблемами становлення й еволюції української державності упродовж майже півторатисячолітнього періоду нашої історії.

УДК 94(477)(075.8)
ББК 63.3(4укр)я73

ISBN 966-978-10-3984-0

© Р.П. Іванченко, 2004
© Р.П. Іванченко, 2014, 3-тє вид.,
переробл. і доповн.
© Навчальна книга — Богдан, 2014

ІСТОРІЯ І НАШ ЧАС

Історія — кров і мозок політики, основа державницької свідомості народу, на якій виростає й тримається держава. Через те, коли говоримо про майбутнє, то неодмінно запитуємо у минулого: відколи ж починається державність нашого народу?

З давніх часів російський самодержавний уряд передусім знищував носія національної свідомості — освічену верству. Він підпорядковував собі еліти інших народів через їх кооптацію у владні кола своєї держави. Так сталося і з українською вищою верствою, котра, зливаючись із російським дворянством, втрачала свою національну культуру, менталітет і державницький світогляд. Українське ж селянство, залишившись без провідної еліти, сприймалось царизмом не як народ, а як маса дикого неосвіченого населення, “хохлы”¹. Тому й привласнення їхньої історії й державності в минулому було легкою справою.

Зрада української вищої верстви свого народу призвела до того, що його власна державницька ідея була вилучена з політичної культури українців, а історична наука насправді заборонялася, — адже вона спричиняла відродження історичної пам’яті, формування національного світогляду й нації, що неодмінно сприяло ідеї відродження української держави. А це означало,

¹ *Капеллер Андреас*. Мазепинцы, малоросы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // А.И. Миллер, В.Ф. Репринцев, Б.Н. Флорья. Россия — Украина: история взаимоотношений. — Москва, 1997. — С. 130.

що від Російської імперії мала відійти значна європейська частина з її давньою історією і державницькою традицією, культурою, християнством, яке в Росії відіграло роль опори імперії. Через те царизм постійно боровся з українським національним відродженням і називав зрадниками, “мазепинцями” тих, хто наважувався працювати на ниві культурного піднесення України. Ця боротьба особливо загострилася у XVIII–XIX ст.

Відомо, скільки офіційних і неофіційних заборон зазнало українство тільки за царів. На початку XX ст., зокрема в 1908 р., таємним розпорядженням уряду було заборонено використовувати в назвах усі похідні слова від слова “український”. У секретному документі від 4 лютого 1914 р. приписувалось не вживати слово “український” у шкільних підручниках, лекціях, газетах, виданнях. Потрібно було, навпаки, пояснювати, що слово “Україна” означає “окраїна” Російської чи Польської держави, а не “край”, “країна”, тобто держава. Тому не можна говорити, що був народ український, який жив у своїй країні під назвою Україна, а треба всіх переконувати, що була і є “единая русская народность”, яку складають малороси, білоруси і великоруси, котрі мають спільну мову — російську. Тільки, мовляв, у Малоросії вона була зіпсована “полонізацією”².

Ця тенденція тривала і в роки радянської влади. Щоб не допустити створення української держави навіть на федеративних засадах, у роки революції 1917–1920 рр. (після політики “українізації”) російський буржуазний, а потім і більшовицький уряд почали застосовувати практику заборон українства, збройних агресій і знову ж таки — тактику перекупу української освіченої еліти, яка, сприйнявши російську культуру й мову та зливаючись із панівною вже більшовицькою російською верхівкою, служила його культурі й державі.

Ще на початку XX ст. міністр внутрішніх справ Росії П. Столипін писав, що “історичним завданням російської державності є боротьба з рухом, який нині зветься українським, що містить у собі ідею відродження старої України й устрою... на

² Шелухін Сергій. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. — Прага, 1936. — С. 27.

автономних національно-територіальних основах”³. А в часи Української революції сподвижник і однодумець В. Леніна Лев Троцький наказував більшовицьким агітаторам повернути Україну до Росії. “Без Украины нет России, — говорив він. — Помните... что так или иначе нам необходимо вернуть Украину России... Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может...”⁴

Уся епоха радянської влади була спрямована на здійснення цієї мети. Коли ж наприкінці ХХ ст. Україна проголосила свою незалежну державність, розпочалася нова хвиля зусиль з боку значного загону російських політиків, щоб повернути Україну в лоно російської держави або ж прив’язати її до своїх потреб і проблем.

У своїх антиукраїнських виступах деякі сучасні російські політики й ідеологи нині, як і в період самодержавної Російської імперії, насамперед зараховують ранньосередньовічну державність українців, зокрема історію Київської Русі, що сформувалася зі слов’янського і русино-кельтського етносів, до державності Московського царства. **Вони замовчують той відомий факт, що Московський регіон від самого початку його входження до Київської Русі ніколи Руссю не називався, що лише згодом він перейняв назву подніпровської держави — Русь, тобто привласнив собі назву держави українців-русів.** Міфологеми, що пливають каламутним потоком із численних російських публікацій в останні роки, як пише видатний американський медієвіст Едвард Кенан, “опанували майже всіх росіян, хто схильний удаватися до історичних аргументів узагалі.” Пропаганда російського шовінізму чи патріотизму, “ізолюваність від діалогу” тощо й пояснюють “дивовижну нездатність росіян... визнати вмотивованість претензій українців на власну національну ідентичність”⁵. Цього автора вразила “ностальгія за Золотим Києвом” деяких сучасних російських публіцистів, серед них Солженіцина та йому подібних, що намагалися й далі намагаються обґрунтувати ідею нероздільної єдності україн-

³ *Дорошенко В.* Українство в Росії. Новіші часи. — Відень, 1917. — С. 85.

⁴ *Троцький Лев.* Інструкція агітаторам-комуністам в Україні // Київ. — 1990. — № 12. — С. 113–115.

⁵ *Кінан Едвард.* Російські історичні міфи. — К. : Критика, 2001. — С. 36.

ців, білорусів і росіян, як це робилося ще в царській імперії. У такий спосіб вони прагнуть утвердити знову стару концепцію самодержавно-кріпосницьких ідеологів про економічну, політичну та культурну недолугість українського та білоруського народів, про їхню політичну неспроможність на державницьке існування без “старшого брата” — росіян і їхньої державницько-імперської диктатури.

Сучасна Росія, яка називає себе демократичною, не хоче примиритися з існуванням політично стабільної української держави, що може провадити власну політику у своїх інтересах. Адже сильна Україна спроможна змінити всю геополітичну ситуацію в Європі, особливо в східній її частині та в Причорномор’ї. Як колись, так і тепер це вкрай невідгідно імперськи налаштованим російським політикам, котрі поставили за мету відновити свою “ліберальну імперію” (за численними висловлюваннями одного із сучасних політичних лідерів Анатолія Чубайса). І відновлюють її через застосування своїх енергетичних ресурсів і капіталу, встановлюють свій контроль, як слушно стверджують усі зарубіжні та й вітчизняні об’єктивні аналітики, над інформаційним простором пострадянських республік. Особливо посилюється цей процес в останні роки, коли стала явно здійснюватись нова геополітична доктрина російського уряду — відновити вплив Росії на всьому східно-європейському просторі, не вдаючись до воєнних дій. Гаряче дихання “ліберальної імперії”, яка прагне стати супердержавою, базується на теоретичних засадах, що вироблялись російськими ідеологами, передусім використовуючи фальшування історичних подій і фактів.

Тому російська преса переповнюється й донині негативними оцінками українських прагнень до зміцнення власної держави, використовує, як твердить сучасний російський історик О. Міллер, “иронический, а порой и издевательский тон”, особливо, коли використовує слова “самостійність” чи “незалежність”, створює негативний образ української політичної еліти і хвалиться: “... кто же, если не мы, прищемит хвост жовто-блакитной крысы”⁶ (Див.: Наше время. — 1992. — № 13–14).

⁶ *Миллер А.* Образ Украины и украинцев в российской прессе после распада СССР // Полис. — 1996. — № 2. — С. 134.

Зараз існує чимало новітніх планів про розподіл і знищення української держави. Такі проекти створили В. Жириновський, К. Затулін, С. Караганов та інші російські політичні і державні діячі. Особливо плідно працює в цьому напрямку лідер ЛДПР В. Жириновський. Ще на початку 90-х він заявив: “Нам потрібна Росія в кордонах початку століття, чи хоча б у кордонах 1977 року. І ми її здобудемо без жодного пострілу”. А для цього, за його планом, потрібно позбавити всі колишні радянські республіки, що стали суверенними державами, енергоресурсів. Головна мета — “відтворення великої держави, імперії зразка 1900 року”⁷.

Ці ж плани обґрунтовує ще один російський теоретик — О. Дугін — у своїй книжці про основи геополітики Росії, у якій він заявив, що “украинский вопрос”, тобто незалежність України, “требует ответных мер, поскольку речь идет о нанесении России уже в настоящем стратегического удара, не реагировать на который “географическая ось истории” (тобто євразійська Росія. — *Авт.*) просто не имеет права”. І далі: “Дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо. Эта территория должна быть поделена на несколько поясов...”⁸ І пропонує конкретно, як розчленувати Україну і знищити її державність.

Чимало схожих проектів подали російські політики і під час Керченської кризи 2003 року. Тоді экс-міністр закордонних справ А. Козирев відверто заявив, що Росії потрібна не тільки Керченська протока, “а вся Україна”.

Три століття денационалізації (після Переяславсько-Московської угоди 1654 року), проте, не зламали український народ. І це бачать сучасні ідеологи нової Росії. Тому вони тепер вдаються до нових методів — економічно-фінансового поглинення України. Про це відкрито сказав один із представників російських промисловців А. Кох у програмі телебачення “Свобода слова” на НТВ, де були висловлені претензії Росії не лише до острова Тузла, а й до Криму, Херсона, Миколаєва, Одеси.

⁷ Жириновский В. О собирательной роли России и молодых волках // Известия. — 1994. — 23 апреля (№ 77).

⁸ Дугин А. Основы геополитики России. Геополитическое будущее России. — Москва, 1999. — С. 359.

Ці політики відкрито заявили і про новий метод підпорядкування України російському владарюванню. Єдиний шлях, каже той самий А. Кох, це — “экономическая экспансия, это фактическая скупка этих земель, скупка этой недвижимости, скупка этих заводов, скупка инфраструктуры и так далее, и так далее”.

І ця експансія набирає дедалі більшого розмаху в нашій державі. Спинити її може тільки розвиток національно-державницької свідомості, творення національно-політичної еліти та утвердження суверенітету власної держави. Історія не раз підтверджувала цю тезу. Ось чому такого величезного значення набуває питання відродження історичної пам'яті нашого народу та його державницької історії.

ЧАСТИНА ПЕРША

**Київська Русь:
початки української держави**

Трипільці. Скіфи-сколоти

Найвидатнішою цивілізаційною спадщиною нашого народу із найдавніших часів була епоха трипільської культури, що належить до часу так званого мідного віку, або енеоліту. Це IV—III тисячоліття до н. е.

Характерною рисою населення, що жило на терені Балкано-Нижньодунайської території й поширювалось на південно-східні регіони Прикарпаття і Подніпров'я, було осіле землеробство. Розкопки на Подніпров'ї поблизу селища Трипілля (на південь від Києва) показали високий рівень сталого землеробства порівняно з іншими європейськими регіонами, який характеризувався переходом від мотичного обробітку землі до орного землеробства.

Це населення займало, як на той час, досить великі простори, що зростали швидкими темпами.

Трипільська культура, яку вперше дослідив видатний археолог В. Хвойка, існувала до 2 тис. років. Вона швидко поширювалась і на інші східні території, об'єднувала різні племена та їхні культури.

Важливими стабільними елементами її була система утворення поселень концентрованими групами, між якими розташовувались менш заселені простори. Очевидно, через виснаження оброблюваних полів ці землероби змушені були через певний період — 50—80 років — залишати освоєну місцевість і пересуватись далі. Трипільці займались і скотарством, причому це був свійський тип розведення худоби, так потрібної землеробам, а не приручення диких тварин.

Трипільське населення мало досить розвинені ремесла, зокрема гончарство та металообробку. Через їхні території проходили торгові шляхи.

Основою суспільного та економічного життя трипільців була велика родина: вочевидь, кілька парних сімей найближчих родичів жили в одному великому будинку, який складався з окремих кімнат. Такі будинки інколи мали піч для випікання хліба, різний посуд, зернотерки.

Для трипільців був характерним досить високий рівень духовного життя, що відбився на багатій орнаменталі керамі-

ки. Глиняні скульптурки, зокрема жіночі, символізували прагнення людей до добробуту, пошанування роду й жінки-матері. Скажімо, на одному з горщиків орнамент відбивав тричленну побудову світу: хвиляста лінія у верхньому ярусі символізувала воду, на центральному ряді орнаменту зображалось сонце, місяць, краплини дощу; нижній ярус — рослинний світ, людей і тварин.

Одним із найбільших досягнень епохи трипільської культури є трипільська піктографія, яка була розшифрована ще в 50–70-х роках ХХ ст. відомим (щоправда, вже після смерті) українським істориком М. Суслопаровим. Ці піктограми — найвидатніша спадщина в історії європейської цивілізації. Адже саме вона стала основою буквено-звукового письма. Як твердить М. Суслопаров, ці знаки, які він розшифрував із написів на гончарних виробах епохи трипільців, виникли “за багато сторіч до найстародавніших зразків фінікійського письма”.

Він переконливо довів, що саме звідси, з Подніпров’я, бере початок буквено-звукового письма народів Європи.

Значення його винайдення важко переоцінити в історії європейської й світової цивілізації. І ми всі повинні бути свідомими того, що саме давні пращури нашого народу — трипільці, а східні автори їх називали ще лелезги або пелазги — подарували цивілізації цей найбільший інструмент суспільного історичного поступу.

Під тиском кочових племен та внаслідок змін кліматичних умов трипільська культура розчинилась у конгломераті культур інших народів, залишивши, проте, їм свої найбільші досягнення в господарсько-економічному та духовно-культурному житті.

У I тисячолітті до н. е. серед численних прийдешніх кочових народів значне місце посідають кіммерійці, які створюють у лісостеповій зоні перші укріплені городища (XI–VIII ст. до н. е.). Але їхній вплив обриває навала сколотів, чи скіфів, які вперше згадуються в асирійських клинописах у середині VII ст. до н. е. У другій половині VI ст. до н. е. центром їхнього життя стають Подніпров’я та Крим. До складу їхньої держави входять численні народи осілого землеробства й кочовики. Захищаючись від навал інших кочовиків, скіфи створювали численні укріплення і городища. Серед них — відомі нам Трахтемирівське, Мотронинське, Більське, Каратувльське та ін. Висота стін

земляних валів деяких із них і тепер сягає 8 метрів, а ширина — 30 метрів.

Про Скіфію дійшло чимало звісток від древніх авторів. У Канаді український історик В. Паїк подає чимало цікавих і нині маловідомих свідчень про скіфів, чи скитів (давньоукраїнською мовою). Ось деякі з них.

Діодор Сицилійський, який у своїй “Історичній бібліотеці” дав огляд доступних йому історичних праць, написав: “Тепер з черги будемо говорити про скитів (сколотів), сусідів індів. Вони колись посідали вузьку територію, але поволі стали сильніші, своєю силою й змаганням поширюючи свої границі в довжину і ширину, довели свою націю до великої могутньої імперії і слави”. І далі: “А маючи одних із найстаріших і найбільш войовничих королів з надзвичайним умінням володіння, вони прилучили до своїх територій всі гористі околиці аж до Кавказу, як теж долини (поля) аж до Океану (Атлантики), мокляків Меотиди (Озівського моря) і прочі землі над Доном уздовж ріки... Тоді повернули зброю в іншу сторону й дійшли аж до єгипетського Нілу. Після підбиття багатьох і великих народів, сколотська (скитська) імперія сягала аж до Східного океану (Пацифік). Величні діла створила ця нація і мала королів, гідних пам’яті”.

“Історія сколотів (скитів) дуже багата й величава. Вони (сколоти) мали славний початок, а також імперію з величними подвигами їхніх мужів та чеснотами жінок... Вони заснували Патрію і Бактрію, а їхні жінки — Королівство Амазонок...

...Сколотська (скитська) нація вважалася за найбільш стародавню у світі, хоч між сколотами та єгиптянами відбувалися довгі суперечки, яка з націй старша”. Вийшло, що Сколотія, бо мала більші природні багатства (чорнозем, густа сітка чистих рік), була більш придатна для людей, ніж щойно штучно створені канали в Єгипті.

Помпей Трог писав: “Сколоти — це найстарша нація світу.

Ця нація (сколоти) плекає справедливість із вродженого нахилу, а не під примусом законів”. Він порівнював їх із греками, які навіть після довгих навчань їхніх філософів і мудреців “залишилися шахраями”.

І далі: “Сколотія (Скитія) — нація, славна з подвигів і воєн, сколоти величезної фізичної будови, не бояться жодних невдач, а коли були переможцями, то задовольнялися тільки славою”.

“Три рази наступала Сколотія (скити) на азійські імперії, але жодне з тих військ не відважилося напасти на них, не могло їх завоювати. Вони розбили й змусили до втечі єгипетського фараона Сотостріса (Рамзес II), коли він наважився наступати на Сколотію. Вони знищили Кира з цілою його армією (Томира).

Змусили до втечі зі Сколотії перського царя Дарія I (приблизно між 514 і 512 р. до Х.).

Перемогли Зопіріона, генерала Александра Великого, розгромивши дощенту його армію...”

“Вони завоювали Азію і наклали на неї трибут невеликий, радше як символ визнання їхнього завоювання після перемоги. Азія платила цей трибут 1500 років, аж король Нінус відмовився платити цю данину...”

У Помпея Трога немає згадки про походження сколотів з Азії (зокрема, Ірану).

З його писань, проте, виразно видно, що вони (сколоти) тривалий час жили над Дніпром і Чорним морем і творили там свою культуру.

Хто такі руси?

Київська держава, як, зрештою, і будь-яка інша держава раннього чи пізнього середньовіччя, виникла й розвивалась у тісному сусідстві — мирному чи войовничому — з іншими народами, слов'янськими й неслов'янськими. Центральним стрижнем цієї могутньої територіально-державної спільноти було подніпровське плем'я полян, яке через деякий час привласнило собі ще й іншу назву — руси, русичі, русини. Є підстави вважати, що назва ця була перейнята полянами-слов'янами від своїх південних сусідів, з якими вони межували з давніх часів, а отже, мали досить багато спільних контактів, зокрема щодо захисту своїх земель від численних нападів кочових орд.

Так, готський історик VI ст. Йордан розповідає про народ під назвою росомани, з якими воювали готські племена (“рос” — самоназва народу, ман — в німецькій мові “людина”, отже росоман — роська людина, чи, в пізнішій вимові, рус, русич, русин). Готи воювали не тільки з росоманами, а й із

племенем антів, на чолі якого стояв легендарний Бос, або Бож. Народ росів згадує й сирійський автор VI ст., відомий під іменем Псевдо-Захарії. Ще раніше біблійний пророк Єзекїль згадує великий войовничий народ “рош”. Корінь “рос” досить поширений серед імен і власних назв у народів північно-східного Причорномор’я, Приазов’я та північного Кавказу: Руслан, вірменські царі на ім’я Руса; стародавня назва Волги — Рос-Аракс тощо. Росів знають усі східні джерела, що проживають на території північно-східного регіону Європи (Дон, Приазов’я, Крим). Пізніше візантійські джерела називали їх ще скіфами.

Проте регіон західного Причорномор’я завжди пов’язувався джерелами із розселенням слов’ян-антів. Плем’я полян, очевидно, жило на межі з племенами росів-русів. Поляни зіграли консолідуючу роль у творенні Подніпровської слов’янської держави. І, як твердить автор “Повісті врем’яних літ”, згодом прийняли на себе іншу назву — руси. “А слов’янський народ і руський — один”, — говорив згодом літописець.

Отож бачимо, що згодом слов’яни-поляни називалися ще й руссю. Залишмо поки що осторонь питання, звідки взялася ця назва, звернімо увагу на те, що “Повість врем’яних літ” навіть точно вказує, коли полянська Київська земля — у розумінні держава, прибрала іншу назву — Русь. Під датою 6360 р. від сотворення світу або 852 року від народження Христа літописець записує, що саме в цей рік, “індикта 15, коли почав Михайло (імператор Візантії Михаїл III. — *Авт.*) цесарствувати, стала називатися (наша земля) — Руська земля”. Далі літописець роз’яснює, що він довідався про цю назву з літопису чи хроніки грецького походження: “А про се ми довідалися (з того), що за сього цесаря приходила Русь на Цесареград, як ото писав (Георгій Амартола — грецький хроніст. — *Авт.*) у літописанні грецькому”.

Автор літопису виводить назву “русь” від закликаних до словен ільменських дружин варягів. Ми знаємо, що саме це твердження літописця призвело до виникнення норманської теорії про походження Руської держави. Нині вважається, що ця теорія, яка буйно розквітла за німецьких імператорів на російському престолі, безпідставна й що вона вщент розгромлена вітчизняною історіографією. Можна було б уже й не повертатись до цього питання, якби вона не відроджувалась деякими сучасними істориками та якби під неї не підводились нові докази.

Тому варто ще раз уточнити, що розуміє літописець під словом “варяги”. А він говорить, що “... варяги... є приходні”. Цікаво, що закликані варяги, пише літописець, “... називались “русь”, як ото одні зветься свеями, а другі — норманами, англами, інші — готами,— отак і ці”.

Тут ясно видно, що назва “русь” — це була назва цілого народу, від якого й прийшла до слов’ян Новгород та їхніх сусідів — чуді, кривичів і весі — закликана ватага русів. Ось тільки неясно, звідки вони прийшли. Літописець нечітко вказує місце перебування русів, каже, що посланці слов’ян півночі, котрі жили навколо Новгорода на Волхові, “яких гнобили варяги із замор’я”, пішли “за море” просити собі військової дружини для свого захисту.

Чомусь попередні дослідники вважали, що це мусило бути тільки Балтійське море й що ті варяги, які прийшли до словенів та їхніх сусідів, неодмінно мали бути шведи або дани, або нормани. Але ж ті варяги-руси могли прийти й із-за іншого моря, якщо зважити на те, що морем у давнину часто називали й великі озера — такі, як озеро Ільмень на півдні від ільменських поселень словенів, чи озеро Чудське, на захід від них. Якщо зважити, що словени ільменські прийшли туди від південніших — подніпровських — розселень слов’янських племен, що вони підтримували стосунки зі своїми одноплемінниками (а навіть, якщо словени ті були за походженням із слов’ян балтійських), то не буде великою натяжкою припустити, що словени ільменські могли запросити русів-варягів від південних сусідів своїх — полян-русів Подніпров’я. Так і могли з’явитися на Волхові руси-варяги.

Хто ж ті руси? Де вони жили?

У зв’язку з цим є цікавими дослідження відомого історика М. Брайчевського, який вважає, що первинна територія народу русь займала східну частину антсько-полянської землі, яка межувала з територією північнокавказького регіону. Велика група русів з’явилась у прикордонні Візантійської імперії. Про них візантійські хроністи XI ст. Іоанн Скилиця і Георгій Кедрин писали, що це були кельти за походженням.

Як свідчать усі вітчизняні джерела, у X–XIII ст. назва Русь у вузькому розумінні спочатку стосувалась лише трьох земель-

князівств: Київського, Переяславського, Чернігівського. Тобто, це була територія, де жили слов'яни, а поряд з ними жили і руси. Уже в XI ст. поляни стали себе називати русами, каже наш літописець. Тут і склалося ядро русько-полянської держави. Археологи знайшли в районі басейна р. Росі 400 городищ.

Які ж, власне, землі входили до складу Русі? Академік Б. Рибаків з'ясував: руською землею не називались у літописах Новгород Великий, Володимир-на-Клязьмі, Ростов, Суздаль, Рязань, Смоленськ, землі Володимиро-Суздальського та Рязанського князівства, області, заселені в'ятичами, Полоцьк, а також Галич (на Дністрі), Володимир-Волинський. Зате постійно Руською землею називалась земля Київська, Переяславська, Чернігівська. Літописи постійно іменують Київ і Київщину Руською землею, Переяслав Південний у Лаврентіївському літописі вісім разів названий “руським” на відміну від Переяслава Суздальського (або Заліського); так само земля Чернігівська — постійно іменується Руською землею.

Територія колишньої Руської землі із центром Києвом, як засвідчують літописи, з XII ст. називалась і Україною, в слов'янській мові — країною, тобто державою. Це й зрозуміло, бо саме Київське подніпровське територіальне ядро стало центром формування східнослов'янської країни — в пізнішому розумінні держави. Відомо, що на території саме Києво-Руської землі сформувалась українська народність, державна народність, та українці зберегли й свою іншу назву — руси, русини,— на величезних просторах свого розселення, у тому числі на землях прикарпатських і закарпатських, — до новітніх часів.

Назва “Русь”, “Руська земля” залишилась за територією України й у часи литовського та польського панування над Подніпров'ям. Історики України в XIX ст., польські культурні та політичні діячі також вживали тоді подвійну назву — Україна-Русь. Цікаво, що всі українські видання в Західній Україні в XIX ст. іменували себе руськими, починаючи від знаменитої “Русалки Дністрової” Руської трійці 1837 року, де в передмові “К народним руським пісням” вказувалось, що “нарід руський оден з головних поколінь слов'янських...”

Ще раз підкреслимо, що уважне прочитання давніх вітчизняних джерел, зокрема “Повісті врем'яних літ”, переконує:

1) поляни жили по сусідству із народом під назвою русь, роси, русини; 2) ця назва перейшла до полян і всієї їхньої слов'янської держави у Подніпров'ї.

Руси входили до складу воїнства Олегового під час його походу з Києва на Константинополь. Олег каже переможеним грекам: “Ізшийте паруси паволочні русам, а словенам — шовкові”. Тобто, руси й словени-новгородці тут виступали як два окремі народи. Далі — князь з Києва Ігор збирається в похід і “...зібрав багато воїнів — варягів, і русів, і полян, і словен, і кривичів, і тиверців...” Руси тут виступають також осібно як народ, а не як найманці-варяги. Варяги зовсім відокремлені від русів, але коли Олег ішов на Київ — русів у його війську не було. Цікаво, що найдавніша редакція “Руської Правди” 1015 року, написана для новгородців, фіксує закони, що охороняють права вищої новгородської еліти, в тому числі й “русинів”, які прибули до Новгорода з Київської землі. Ймовірно, що названа ця “Правда” Ярослава “Руською” через те, що сам князь вважав себе князем Руської (Київської) землі та її столиці Києва.

У 1146 р. новгород-сіверський князь Святослав Ольгович запрошує Юрія Долгорукого: “Піди-но в Руську землю, до Києва...”. Отже — Володимиро-Суздальська земля не була Руссю. Так само, як раніше радимичі, підкорені київським воєводою Вовчим Хвостом, змушені були платити “данину Русі” і платили її Києву до часів Володимира Мономаха. Як пише літописець XII ст., вони платять данину Русі “і до сьогодні”. Отже, радимичі й у XII ст. не жили в Русі, тільки сплачували їй данину.

Проте в сучасній історіографії з наукового обігу не зникла й стара версія, за якою руси-варяги — північного походження. “Назва “Русь” виникла в Новгородській землі”, — повідомляють нам творці модифікованої в дусі сучасного російського патріотизму варяго-руської теорії. Вони намагаються довести, що “первинним ядром” “древньоруського ранньофеодального утворення” була племінна територія ільменських словен, яка окреслена назвами з етнонімом “Русь”. Центром його була нібито Ладога та її околиці. І от ця “північна Русь” в середині IX ст. начебто розпалась на південну, Київську, і північну — Верхню Русь, яка, до речі, невідома ні вітчизняним, ні зару-

біжним хроністам чи мемуаристам, але так пристрасно випи-сана новітніми апологетами старої теорії. Вони вважають, що зачликані варяги-руси з вікінгом Рюриком і поклали початок давньоруській державі.

Щоб довести свою концепцію фактологічно, ці історики переконують, що етнонім “русь” виник “у Новгородській землі”, бо він “зафіксований тут багатою топонімікою, якої немає на півдні” (йдеться про “південь” Росії — Подніпров’я, тобто Україну,— та сама термінологія, що й у самодержавній Російській імперії. — *Авт.*). Автори наводять ряд назв, що збереглися на Новгородщині з коренем “рус”: Руса, Порусся, Околорусся, Русиня та ін. І твердять, що цей термін означав у мові фінів (там є слово роутсі) — “військо”, “гребці”, “дружина”. Ці автори не знають чи, може, вдають, що не відають, що й на “півдні”, на Подніпров’ї, існує не менша кількість гідронімів, власних географічних назв із коренем “рус”: річки Рось, Росава, Роставиця, населені пункти Рава-Руська, Руська Поляна, Руська Мокра та ін., а головне, й донині збереглося населення в Галичині й Закарпатті, яке ще й нині називає себе русинами.

Тож коли говорити, чому у Новгородській землі, яка ніколи не називала себе Руссю — ні верхньою, ні північною, ні якоюсь іншою, з’явилися такі назви, потрібно погодитись із відомими дослідниками, які, слідом за літописними джерелами, твердять про переселення слов’ян із південних східноєвропейських регіонів до озера Ільмень, про їхню участь у заснуванні міста Новгороду, яке на багато століть зберегло у своїй топоніміці назву перших слов’янських прибульців,— це Словенський кінець, Словенський холм, вулиця Велесова (язичницький бог худоби і багатства у слов’ян — Велес, або Волос), Перунове капище — Перинь тощо. Логічно, що слов’яни з Подніпров’я прийшли туди зі своїми сусідами русами й принесли разом зі своєю культурою й деякі назви зі словом “русь” — “Руська правда”.

Проте може бути, що на узбережжі Велетського (пізніше Балтійського) моря серед численних племен слов’ян, що займали територію Центральної Європи від Одри до Лаби (Ельби), а серед них найвідомішими були велети-лютичі, ободрити, поморяни, сорби, брежани, украни (по р. Укра, що плинула до Одри) та ін. — були й руси, можливо, тут осіла якась торгова група, оскільки древні західні джерела вказують на існування

на узбережжі Балтики міста Русіграда, поряд із Старгородом, Вологощем, Волинем, Колобругом, Штедином та ін.

Але ті “північні руси”, попри все, не дали своєї назви всій Новгородській землі чи Приладожжю. Відомо, що Олег, який ішов із Новгорода завойовувати Київ, узяв до свого війська “багато своїх воїв-варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів”. Русь тут не названа. А коли прийшов до Києва, до столиці полян, мовив: “Хай буде се мати городам руським”. Не Ладога і не Новгород були оголошені “матір’ю”, тобто, столицею міст руських. І саме після взяття Києва літописець повідомив: “і були в нього словени, і варяги, й інші, що прозвалися руссю”. Отже, руссю прозвалися новгородці після взяття Києва. Уже Ігор, йдучи на Візантію, бере з собою разом з іншими народами і русів.

Хто ж такі руси у світлі новітніх досліджень?

Однією з останніх спроб пояснити історію, власне, русів як народу, що жив і утверджував себе в Подніпров’ї, зробив історик Г. Василенко в своїй невеличкій праці “Руси”. Втім, треба визнати, що подібні спроби були й раніше.

Для з’ясування походження терміну “русь” і його проникнення в слов’янський світ деякі дослідники використали свідчення давніх західноєвропейських та візантійських хроністів про те, що слово “руси” — кельтського походження. Звідки вони взяли на Подніпров’ї та в регіоні Закарпаття й Західної України, де й донині збереглась самоназва українців — русини?

З історії Римської імперії відомо, що в I ст. до н. е. Юлій Цезар підкорив Галлію, звідки, з провінції Прованс, за свідченням Тацита, було витіснене кельтське плем’я бастарнів, яке мало самоназву — рутини (русини). Ці рутини пішли на Подунав’я, частина їх з’явилась у I ст. н. е. в Прикарпатті. Після Маркоманської війни (166–169 рр.), в якій брали участь придунайські кельтські племена, зокрема й рутини-руси, частина їх була переселена у Фракію, частина рушила на схід, до Криму й Подніпров’я. Тут вони, певно, наблизились до кордонів полян, тут вони й могли зіткнутись із готами, з якими вперто воювали разом із антами, бо ж відомо з Йордана про загибель